

Прегледни чланак

УДК 327.:911.3]:314.01 314.116.1

Review article

Миломир Степић

ДЕМОГРАФСКИ ЕЛЕМЕНТИ КЉУЧНИХ ГЕОПОЛИТИЧКИХ ТЕОРИЈА

Извод: Демографски феномени представљају кључни интегративни чинилац у каузалном односу географског и политичког. Становништво је уважавано као важан фактор како у ”пра-геополитичким” идејама преантичке, античке и средњовековне философске и географске мисли, тако и у време формирања политичке географије и геополитике као посебних научних дисциплина. У готово свим теоријским моделима класика геополитике током XX века мање или више заступљени су демографски елементи, а запажено место имали су и у њиховим војно-политичким и геостратегијским конкретизацијама. Брз пораст броја становника и диференцирани популациони процеси у свету на размеђу XX и XXI века учинили су да и савремени теоријски приступи имају изражену, а у неким случајевима и доминантну демо-геополитичку компоненту.

Кључне речи: геополитичке теорије, демо-геополитика, чиниоци моћи, демографска експлозија, Евроазија

Abstract: Demographic phenomena present the key integrative elements in the causative relationship of the geographic and political. Population is considered an important factor at the same time in the period of ”before geopolitical” ideas of pre-antic, the antic, middle-aged philosophical and geographical thoughts, and the time of formation of political geography and geopolitics as separate sciences. In almost all theoretical models of the classical geo policy during the 20th century, some demography elements have been incorporated. They could also be found in its military - political and geostrategic plans. Fast population increase in the world and the various population processes in the world between the 20th and 21st century, have made the contemporary theoretical approaches have notable features, and in some cases they have a dominant demo- geopolitical component.

Key words: geopolitical theory, demo-geopolitical, the powerful ones, demographic explosion, Eurasia

Увод

Међусобни однос простора и просторних процеса у свим њиховим димензијама и пројекцијама, на једној страни, и политике и политичких процеса, укључујући све њихове елементе и карактеристике, на другој страни, вечити је изазов не само научног промишљања већ је и животно

питање људских индивидуа и људског друштва у свим фазама њиховог развитка. Човеково поимање те узајамности развијало се упоредо са еволуцијом цивилизација – од инстинктивног и интуитивног, до филозофског и научно-специјалистичког (политичко-географског, геополитичког, геостратегијског, геоекономског...). Корелативност *географског* и *политичког* употпуњује *демографско*, као чинилац без кога ни претходна два појединачно, *de facto*, не би у потпуности постојали. Простор није само физичко-географска, већ и антропогеографска категорија. Штавише, постоје области на Земљи где је аутентична природна средина антропогеним деловањем измењена до непрепознатљивости. Политика, такође, није обезљуђена, јер становништво представља њен кључни чинилац. Дакле, становништво је трећа тачка ослонца која каузални однос просторног и политичког чини потпуним, те га у научном дискурсу ситуира у геополитици.

Геополитика, као област знања и мисаони домет, формирала се много раније него што је добила име и заузела место у систему наука. Принципи на којима она почива давно су дефинисани најпре природним датостима, које никако не би требало схватити само као демографски празну и обездуховљену ”позорницу догађања”, већ првенствено као сакрално-географске и митолошке категорије које су филигрански уметнуте у овоземаљски материјални свет (Сакралност овде нема религијско-црквени или архитектонски смисао, већ најширу духовну и етнопсихолошку димензију). Дакле, физичкогеографска својства простора не фигурирају као ”мртва природа”, већ као ”жива стварност” са којом су народи, етнички колективитети, њихове територије и државне творевине у нераскидивој нематеријалној и материјалној симбиози. Иако је физичкогеографски сегмент геополитичког поимања појава и процеса временом великим делом уступио место другим феноменима, природни (органски) и сакрално-географски чиниоци очували су своју позицију. Стога је геополитика, као мало која научна дисциплина, одолела свеопштој квантификацији и очувала *квалитативни приступ* појавама и процесима. Управо у квалитативном човековом поимању планете и њених пространстава као места сопственог живљења налазе се два основна полазишта и кључна појма геополитике – *земља* и *вода*, тј. *копно* и *море*. Из глобалних геополитичких пројекција копно и мора изведени су појмови *телурократија* (”моћ посредством копно”) и *таласократија* (”моћ посредством мора”), а унутар ове поједностављене бинарне шеме, па и унутар сваког од појединачних антипода, крије се много сложенија структура.

Демографско у ”прагеополитичким” идејама

У бројним до сада пронађеним и проученим налазима из преантичког и античког периода постоје докази о спознаји суштине утицаја гео-

графског положаја, односа копна и мора, рељефа, климе, хидрографије, земљишта и живог света на размештај становништва, његове етнопсихолошке особине, начин мишљења, радне способности и склоности, те просторно-организациону и државотворну зрелост, ниво духовног развоја, спремност на рат за одбрану сопствене и освајање туђе територије... Те прве, данашњој науци познате спознаје и проучавања односа простора (географије) и политике (државе) старе су више хиљада година и већином су везане за тзв. флувијалне цивилизације. Међутим, тек мисао античких цивилизација Грчке и Рима даће праве научне анализе, које ће чинити велики искорак у односу на дотадашњу дескриптивност. Тадашњи приступи истакнутих мислилаца Хипократа, Херодота, Тукидида, Платона, Аристотела, Страбона и других били су готово увек засновани на (физичко)географском детерминизму, а често и проткани посматрано данашњим мерилима – расизмом и шовинизмом. Ипак, сви су, неки у већој, а неки у мањој мери, анализирали и наглашавали значај становништва за функционисање државе и (гео)политичких процеса.¹

Хеленска и староримска мисао о односу ”просторног”, ”демографског” и ”политичког” дала је главне координате унутар којих су се касније кретале скоро све геополитичке идеје, па и најновије геополитичке поставке и практичне конкретизације. Иако проистекле из грчке, римска цивилизација, држава и наука се од ње битно разликују. То се најпре огледа у схватању феномена државе. И док је хеленски идеал био територијално релативно мали, скучен и самодовољан *полис*, Римско царство је својим универсализмом било сушта супротност грчком партикуларизму: велика држава (парадоксално телуократска, с обзиром на то да је у свом средишту имала Средоземно море) била је вечни и остварени циљ Рима и Римљана, док је за таласократске Грке пространа држава империја била ”варварски изум”. Међутим, погрешно би било закључити да су хеленска схватања државе и њених интереса били апстрактни. ”Брига за државу” била је изнад свега, а нарочито се исказивала кроз поимање демографског чиниоца и његово фокусирање са територијалног и политичког аспекта. Неких сличности у томе има и код Грка и код Римљана, нарочито према народима са друге стране границе (не-Грцима и не-Римљанима) које третирају једноставно као – варваре. Саобразно томе, потпуно ”природним” сматра ли су своје хегемонистичке и империјалне аспирације према окружењу. Супротно од тога, како би се спречили негативни спољашњи утицаји варвара, у Грчкој су чак постојала залагања да положај градова буде нешто удаљенији од морске обале, док су Римљани специфичном врстом границе (лимесом) покушали да осигурају и продуже трајање свог царства.

---

¹ М. Грчић, **Антички извори политичко-географских и геополитичких идеја**, Глобус, бр. 22, Српско географско друштво, Београд, 1997, стр. 23–28; Д. Симић, **Поредок света**, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1999, стр. 47–50.

Средњи век је доба када нема много нових теоријских поставки и истакнутих аутора који промишљају феномен каузалности ”географског” и ”политичког”, те њихову протканост ”демографским”. Али, без теоријских и практичних знања о сложенем систему простор – становништво – политика било би немогуће вишевековно функционисање феудалног система, вишедимензионалне промене које је он доносио, специфичности и променљивости политичко-територијалних подела, велики освајачки походи и ратови, открића и европеизовање прекоокеанских земаља, етно-верски сукоби и сеобе народа, гашење старих и рађање нових империја и цивилизација. Са каквом је само практично примењеном демографско-геополитичком генијалношћу лоциран и створен Константинопољ (Цариград као средиште Византије, која је не само за више од хиљаду година надживела пропаст западног дела Римског царства, него и данас снажно исијава цивилизацијске импулсе). Или, са каквим су само нивоом прагеополитичких знања о сопственом народу, његовом етничком простору и окружењу морали да располажу Немањићи да би формирали српску државу, очували је на ветрометини на којој се налазила и стабилним позиционирањем њене *централне територије* у Косовско-метохијској области створили услове за експанзију и стицање епитета значајне силе онога доба. Или, са каквом су само демографском, геополитичком и геоекономском визијом предузимане експедиције, тзв. велика географска открића и потоње колонизације, који су уздигли Западну Европу на трон велике силе и цивилизацијског средишта, што важи до данас...

У XVI, XVII и XVIII веку оживљавају и философски се употпуњују античке идеје. (Физичко)географски детерминизам и даље је примарно теоријско упориште. Својства природне средине сматрају се одређујућим фактором у формирању карактеристика становништва и начина њиховог политичког организовања. Примарна улога даје се углавном клими и рељефу, а *Жан Боден* кључним сматра и положај планета. Поделивши народе по рељефу и надморској висини, те географској ширини и дужини, он им, сходно томе, даје и одређене (гео)политичке особине, које дефинитивно профилише утицај конкретних планета (Марс, Сатурн, Јупитер). *Шарл Монтескје* истиче да би и закони требало да буду прилагођени етничким различитостима које су настале као последица специфичности поднебља и земљишта. Он наглашава да од природне и регионално-географске хомогености или хетерогености простора зависи степен политичко-територијалне фрагментираности, националне разноликости, централизованости и историјске стабилности државе. *Вилијем Пети* и *Жан Жак Русо* становништво сматрају кључним чиниоцем државе, залажући се за склад између њене пространости и броја становника. *Имануел Кант* и *Јохан Хердер* констатују да су народи одвојени природним границама које не би требало нарушавати. *Хегел*, творац ”*Философије историје*” и његове у основи шовини-

стичке, расистичке и германоцентричне идеје о ”историјским” и ”неисторијским” народима, којима је наводно унапред одређен ”код” проистекао из ”историјског принципа”, постали су трајна инспирација потоњим теоретичарима односа ”географског”, ”демографског” и ”политичког”. Аналогне Хегеловим могу се сматрати тезе *Томаса Малтуса*, који ратове, епидемије и катаклизме третира као ”природне регулаторе” процеса који би иначе угрозио будућност читавог човечанства, а то је несклад између аритметичког раста природних ресурса и геометријске прогресије становништва. Делећи народе на богате и сиромашне, залаже се за опстанак само богатих. Међутим, његова прогноза о ”циновској неизбежној глади”, проистекла из перцепције тадашњег британског друштва, није се остварила јер ”три развојна процеса су омогућила британском народу да избегне судбину коју му је Малтус прорекао”.² Уз аграрну револуцију и индустријализацију, то је била емиграција на ваневропске континенте. Она се у ствари претворила у колонизацију и територијалну експанзију, што је имало најдиректније глобалне геополитичке последице које су оставиле неизбрисив траг у историји човечанства.

Класичне геополитичке теорије и њихови демографски елементи

Постављањем темеља нове, научне географије у првим деценијама XIX века, Ритер је пресудно допринео да крајем XIX века прво Рацел постави научно-теоријски фундамент политичкој географији, а потом, на размеђу XIX и XX века, и Кјелен геополитици. Будући да је остао привржен (физичко)географском детерминизму, *Карл Ритер* истиче значај климе, рељефа, распореда копна и мора, разуђености и контура континената као предодређујуће за размештај раса и улогу народа у светској историји. Сходно томе, фаворизује улогу Европе (предодређену за ”дом” беле расе) и њеног становништва (посебно Германа), што је последица њеног ”троугластог” облика и готово савршених природних особина (за разлику од ”заобљене” Африке, ”ромбоедарске” Азије, те хендикепирајући меридијански издужене Америке). Његов демографско-геополитички дискурс свакако није имао средишње место у ономе што је приложио географској науци, али је имао снажан одјек, следбенике и критичаре већ међу савременицима, а нарочито међу каснијим припадницима немачке географске (и геополитичке) школе.

Фридрих Рацел, оснивач антропогеографије и ”отац” политичке географије као научне дисциплине, био је у теоријско-методолошком смислу

---

² П. Кенеди, *Припрема за двадесет први век*, Новинско-издавачка установа Службени лист СРЈ, Београд, 1997, стр. 22.

типичан изданак немачког (физичко)географског детерминизма, следбеник славних претходника Канта, Хегела, Хердера и нарочито Ритера, те родоначелник новог правца у антропогеографији који се може назвати ”рацелизмом”. У својој ”Антропогеографији” (1882) дао је основне поставке јединства и узајамности природе, становништва и простора. Суштину простора он види искључиво кроз јединство са животом, тј. као ”животни простор” (”Lebensraum”). За исконски порив сваког живог организма (подразумевајући човека, народе, државе) сматра запоседање простора и борбу за ширење у нове просторе који ће омогућити опстанак и несметани раст. Демографско-геополитички контекст Рацеловог мишљења је јасан: ”Продре ли у област једног народа какав јачи народ, он му, пре свега, одузима простор, а са губитком простора један народ изумире”.³ У ”Политичкој географији” (1897) Ф. Рацел се углавном бави феноменом државе, на коју примењује биолошке законе и коју дефинише као ”организам привезан за тле” и као ”део човечанства са делом тла”, закључујући у демографском и политичкогеографском (и геополитичком) смислу да се ”особине државе састоје од особина народа и особина тла”.⁴ Дајући готово апсолутни примат физичкогеографским факторима (утицајима), он је демографски чинилац државе и међудржавних односа политичко-географски (и геополитички) маргинализовао, свдећи га на шовинистички и расистички клише о ”вишим” и ”нижим” народима. Истицао је важност демографске масе (бројности), али није детаљније разматрао друге карактеристике становништва (природно и механичко кретање, демографске структуре, карактерологију итд.).

Шведски научник, државноправни писац и професор политичких наука Рудолф Кјелен, први употребљава термин геополитика, и то у делу ”Увод у географију Шведске” (”Inledning uill Sveriges geografi”), објављеном у Гетеборгу 1900. године.⁵ Ослањајући се на Рацелове идеје, Кјелен је у својој књизи ”Држава као облик живота” (”Staten som Lifsform”), објављеној 1916. године у Стокхолму и већ 1917. године преведеној у Немачкој, представио схватање државе као биолошког организма. Будући да је геополитику сматрао делом науке о држави, а не антропогеографије (супротно његовом узору Рацелу), Кјелен демографске чиниоце није сврстао у геополитички ареал, али их је фокусирао кроз функције државе. Следствено томе, он сматра да држава, заједно са економском и управном, има

³ М. Грчић, **Политичка географија**, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2000, стр. 33–34.

⁴ F. Ratzel, **Politische Geographie – Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges**, München und Berlin, 1903, стр. 4.

⁵ Према неким научним изворима Кјелен је термин ”геополитика” први пут употребио 1899. године (B. Goodal, **The Pinguin Dictionary of Human Geography**, Penguin Books Ltd., Harmondsworth, England, 1987, стр. 190).

још *интегративну* (интегрише становништво различито по етничким својствима) и *социјалну* функцију (од становништва које припада различитим класама, занимањима, образовним нивоима итд. – формира једно друштво). На овоме заснива своје схватање *система науке о држави*, који се састоји од пет подсистема – *геополитике, кратополитике, демополитике, екополитике и социополитике*. Два подсистема директно се баве питањима становништва: демополитика је позиционирана између подсистема геополитике и кратополитике и у фокусу има становништво као политички организовану групу људи, а државу посматра као народ различит по раси, језику, вери колективном етнопсихолошком склопу; социополитика је условно смештена између подсистема кратополитике и демополитике, а изучава односе између појединих група у друштву и држави. Између свих пет подсистема неопходно је постићи складност, а она се манифестује у демополитици кроз постигнуту кохезију и заједничка стремљења истим националним циљевима ("*националитет*"), а у социополитици кроз стицање високог степена осећања за равнотежу оправданих интереса свих слојева друштва ("*социјалитет*").

Упркос бројним и суштинским примедбама које би се са научног становишта могле дати, Кјеленов допринос конституисању геополитике као науке веома је значајан. Његове идеје су имале велики утицај не толико на правнике колико на географе, историчаре, политикологе, војне стручњаке, а нарочито су плодно тле нашле у Немачкој, фрустрираној поразом у Првом светском рату. У тим условима рађа се *немачка геополитика*, која ће се нацистичком злоупотребом током Другог светског рата изродити у злочиначки политички, војни, економски, културни и (нарочито) демографски пројекат. Њен оснивач је *Карл Ернст Хаусхофер*, географ, професор на Универзитету у Минхену, директор Института за геополитику и идеолог темељне геополитизације тадашњег немачког друштва. Оно је систематски обликовано и идеолошко-политички индоктринирано пропагандном употребом термина као што су: "*нови поредак*", "*животни простор*", "*моћ и простор*", "*политика простора*", "*крв и тле*", "*свест о границама*", "*народ без простора*", "*владајући народ*" итд. Хаусхоферова научна оријентација заснивала се на традицијама (физичко)географског детерминизма немачке антропогеографске школе, а пресудну улогу на његова схватања и каснији ангажман имале су Мекиндрове идеје и упознавање са суштином јапанског далекоисточног и пацифичког експанзионизма.

Хаусхоферова геополитичка концепција била је сложена и свеобухватна, а у њој су кључно место имали демографски елементи. То се недвосмислено потврђује већ задацима којима би требало да се бави геополитика, а које Хаусхофер групише у девет група проблема.⁶ У готово сви-

---

⁶ М. Младеновић, *Шта је геополитика*, Велвет, Београд, 1994, стр. 10.

ма се налазе нека својства становништва – однос животног простора и густине насељености (пренасељености); однос животне воље становништва и представе о простору; однос геополитике и политичке идеологије (у коју спадају феномени самоопредељења народа, активног и пасивног отпора становништва, урбанизације, миграција село–град и град–село, идеје и значај одбране за неки народ...); питања улоге животног простора као чиниоца у стварању раса и класа, те њиховог значаја за формирање идеологија; однос граница и становништва са аспекта територијалног померања народа изван постојећих граница и проширења граница као последица идеологија; питање тзв. *покрајинског осећања* становништва, тј. територијалних партикуларизама у односу на средиште животног простора; питање културно-географских и уметничко-географских специфичности фокусираних кроз геополитичку призму.

Изражене демографско-геополитичке елементе имале су и активности које је предузимао Хаусхоферов минхенски Институт за геополитику у циљу стварања псеудо-научне основе за немачки политички и војни ангажман. *Први* смер тих активности односио се на дефинисање апсолутне немачке доминације у централној Европи, где би се успоставио *Велики Немачки Рајх*, око кога би био мозаик вазалних држава на потпуно прекројеној карти Источне Европе. Постојећа етничка хетерогеност тако замишљеног простора означавана је као ”реметилачки фактор”, те је на демографско-геополитичкој основи планирано, а потом и спроведено, масовно пресељавање, депортација, германизација и физичко уништавање милиона људи (првенствено Јевреја и Цигана). И *други* смер резултирао је аналогним демографско-геополитичким последицама. Научно ”оправдавање” немачког ”*продора на исток*” (*”Drang nach Osten”*) и реактуелизовања ”*продора на југоисток*” (*”Drang nach Südosten”*) било је предложак за злочиначке масовне егзекуције милиона људи, уништавање њихових територија и држава (првенствено Руса и Срба). Тако је, посебно на Балкану, темељно и дугорочно промењена етно-демографска структура, што ће потпуно преусмерити популационе процесе и утицати на геополитичка прекомпоновања простора чак и на размеђу између XX и XXI века. *Трећи* смер активности Института за геополитику односио се на дефинисање будућег ”*светског поретка*” и његове планетарне просторне (геополитичке) конкретизације. Иако Хаусхоферова концепција ”*панобласти*” (аналогна ранијим идејама ”великих простора”) нема непосредних демографско-геополитичких конотација, неспорно је да су ”*језгра*” и ”*периферије*” сваке од њих (*Евро-Африка, Пан-Русија, Пан-Америка* и *Источноазијска зона убрзаног развоја*) успостављене не само на основу критеријума политичке, економске и војне моћи већ и на основу квантитативних и квалитативних својстава становништва.

Геополитичким схватањима *Кјелена* и *Хаусхофера* хронолошки су претходиле идеје утемељене у англоамеричкој традицији и науци. Оне су,

иако више пута допуњаване и кориговане, па и коришћене као полазишта за дијаметрално супротне поставке, трајале током читавог XX века, а трају и на почетку XXI века, и то не само у академском и теоријском смислу, већ као основа практичног геополитичког, геостратегијског, геоекономског и војнобезбедносног концепта функционисања глобалних односа, те њихових регионалних и локалних пројекција. Међутим, у односу на германску детерминистичку и француску посибилистичку (европску) школу, у идејама родоначелника британске и америчке геополитичке мисли сразмерно мањи значај придаје се популационим факторима. Тако, Британац *Хелфорд Џон Мекиндер*, један од класика геополитике, у свом изузетно значајном и веома утицајном научном и апликативном опусу само начелно и у најопштијим цртама третира улогу демографског фактора. Његова основна поимања кретала су се у географским координатама *таласократског* ("силе мора") и *телурократског* ("силе копна"). Од тог дуализма се суштински није одвојио од свог "*Географског стожера историје*" из 1904. године, до каснијих прилагођавања и кориговања условљених новим (ратним) реалностима ("*Демократски идеали и реалност*" из 1919. године и "*Свет и победа мира*" из 1943. године). Структурирајући свет на основу тријалистичког модела, *Мекиндер* издваја: "Стожерну област", тј. "Срце копна" или "*Heartland*" ("*Pivot area*"); "Унутрашњи или ивични појас" ("*Inner or marginal crescent*"), те "Земље спољашњег или острвског појаса" ("*Lands of outer or insular crescent*"). Посебно наглашава значај Евроазије коју, заједно са Африком, сматра "Светским острвом", унутар кога се налази пространа средишња зона – "*Heartland*".⁷ Управо то је "Географски стожер историје", из кога су кретали најзначајнији историјски импулси, стална номадска кретања и велике сеобе становништва. Сходно томе, упозоравао је на глобалне аспекте и потенцијале онога (Русије) ко влада "Стожерном облашћу".

Мекиндеровој теорији о "моћи копна" парирао је *Николас Џон Спајкмен* својим моделом заснованим на постулатима "поморске моћи". Његова теорија "*Rimlanda*" постаће, *de facto*, предлог за практичну реализацију америчке глобалне супремације током "Хладног рата", а нарочито после њега. Он становништву даје нешто већи значај у геополитичким процесима, те од десет пресудно важних чинилаца моћи, четири имају непосредни демографски карактер – број становника; расна хомогеност становништва; оптимум интегрисаности свих социјалних слојева; национални дух.⁸ Ипак, епоха биполаризма није изнедрила геополитичке концепције

---

⁷ Н. John Mackinder, **The Geographical Pivot of History**, "Geographical Journal", 23, The Royal Geographical Society, London, 1904.

⁸ Р. Стојкерс, **Теоријска панорама геополитике**, "Тајна Балкана", Студентски културни центар, Београд, 1994, стр. 31.

чији аутори ће велики значај придавати популационим чиниоцима. То важи за приступе *Џорџа Кенана*, па и *Карла Дојча* (који даје одређени значај становништву, његовој свести и етничком идентитету у формирању националних држава), за модел "геостратегијских и геополитичких региона" *Саула Коена*, за концепцију "дугих циклуса" *Џорџа Моделског*, за "успон и пад великих сила" *Пола Кенедија*, за геополитичку апликацију "теорије циклуса" *Кондратјева...*⁹ "Хладни рат", трка у наоружању и "светски поредак" настао после Другог светског рата условили су да концепцијски значај демографских чинилаца суштински уступи своје место геостратегијском дискурсу геополитике.

Геостратегијско поимање геополитике по правилу значајну пажњу придаје популационим чиниоцима. То важи не само за савремене приступе, када се "фактор човек", "фактор жива сила" и "фактор становништво" вреднују и у квантитативном и у квалитативном смислу, и то са становишта и ратних и мирнодопских потреба, већ су демографске елементе у своје концепције уграђивали и класици геостратегијске мисли – од аутора најстаријег дела из области војне вештине *Сун Цу Вуа* (500 год. п.н.е.), до утемељивача савремене геостратегије: "оца" копнене стратегије *Карла фон Клаузевица*, родоначелника поморске стратегије *Алфреда Тејера Мејна* и оснивача ваздушне стратегије *Ђулиа Дуета* и *Александра Северског*. Становништво се увек сматрало веома важним показатељем снаге нације, државе и војске, те је у савременим приступима сврстано у групацију *традиционалних, додирљивих* или *тврдых чинилаца моћи ("hard power")*. *Нови, недодирљиви* или *меки чиниоци моћи ("soft power")* нису умањили значај становништва, већ су учинили да се оно вреднује на нов начин и тако добије још већу важност.¹⁰

Демографски аспекти савремених геополитичких концепата

Формално окончање "Хладног рата" донело је вишедимензионалне промене у схватању суштинске геополитичности света. Све оно што је деценијама маргинализовано и скривано идеолошком копреном биполаризма, почело је да се појављује у последњој деценији XX века у свој својој комплексности и непосредности. Геополитичке појаве и процеси добијали

⁹ P. Taylor, Colin Flint, **Political geography – world-economy, nation-state & locality**, fourth edition, Pearson Education Limited, Harlow, 2000, стр. 58–104; М. Грчић, **Политичка географија**, стр. 33–34; F. Krasna, **Ripensare i Balcani nel Nuovo Scenariio Geopolitico Mondiale**, Universita degli Studi di Trieste, Dipartimento Scienze Geografiche e Storiche, Trieste, 2002, стр. 63–82.

¹⁰ Д. Симић, **Поредак света**, стр. 223–232; Драган Симић, **Наука о безбедности – савремени приступи безбедности**, ЈП Службени лист СР Југославије и Факултет политичких наука Универзитета у Београду, Београд, 2002, стр. 119.

су различите форме директне борбе за простор, утицај, воду, нафту, саобраћајне коридоре, локалну, регионалну или планетарну моћ. Геополитичко фокусирање, вредновање, па чак и употреба демографских феномена постало је незаобилазно не само у конкретним ситуацијама, него и у теоријским приступима. Брзи пораст светске популације постао је респектабилан планетарни феномен са становишта исхране и водоснабдевања, здравствене заштите, животног простора и становања, школовања, запошљавања, заштите животне средине, безбедности...

Упоредо са општим и глобалним питањима умножавала су се диференцирана демографска кретања и све изразитија поларизација, некада чак и унутар веома малих просторних целина. "Златна милијарда" светског становништва, груписана у економски просперитетним и геополитички експанзивним државама, суочава се са кризом идентитета и традиционалних вредности, декаденцијом и антинатуралитетним конформизмом, стагнацијом и опадањем броја популације, старењем сопственог, а приливом страног, демографски виталнијег и експлозивнијег становништва. Супротно томе, већ давно је уочен нагли и потпуно разобручен пораст већег дела азијског, исламског, афричког и латиноамеричког становништва, истовремено суоченог са великом смртношћу одојчади и деце, епидемијама, ратовима, избеглиштвом, недостатком хране, воде и медицинске заштите. Шест хиљада деце дневно умире у свету од последица лоше хигијене; 2 милијарде људи у свету је неухрањено, од чега сваке године просечно умре око 18 милиона; у свету је 20 милиона избеглица и прогнаника, од чега су око 50% деца; у Африци сваког минута умре по двоје деце од маларије; од 42 милиона заражених вирусом AIDS-а у свету, 29,4 милиона су Африканци (од 3,1 милион умрлих чак 2,4 милиона су Африканци)... На другој страни и даље траје процес изразите концентрације богатства, моћи и трошења ресурса (на пример: САД, које чине 4% светског становништва, емитују 25% укупне количине гасова који изазивају ефекат "стаклене баште"), те све интензивнијег наоружавања (дневни буџет америчке војске давно је прешао 1 милијарду USD) и отварања нових ратних попришта (данас се више од 50 земаља налази у некој врсти оружаног сукоба).

Објективна научна геополитичка и геостратегијска прогностика, лишена конјунктурног футуризма, неаргументованог сензационализма и фрустрирајућег катастрофизма, констатује да ће се судбина света у највећој мери у будућности одређивати унутар "формуле 3P" – *Pad*, *Pat* и *Pa-ђање*. У глобалним надметањима великих сила одлучујућу предност, а можда и победнички адут, имаће она која постигне стабилан природни прираштај, демографски пораст, квантитативне (и квалитативне) популационе потенцијале. Дакле, она сила која буде поседовала становништво као *традиционални, додирљиви* или *тврди чинилаца моћи* ("hard power"). Број "звечки", тј. "колевки" одређиваће позицију у глобалној хијерархији, као и

офанзивне амбиције или дефанзивне планетарне перспективе. То ће бити инструмент прерасподеле геостратегијских улога и на регионалном и локалном плану, нарочито у нестабилним контактним (додирним) зонама различитих етно-националних, религијских, језичких и културно-цивилизацијских колективитета. Демографски феномени заузимају кључна места не само у новим геополитичким појмовницима него и у модерним геополитичким концепцијама.

Постбиполарно раздобље крајем XX и почетком XXI века изнедрило је нове геополитичке реалности. Створен је униполарни свет (са уочљивим тенденцијама ка хијерархизованој мултиполарности), који је наставио да функционише по геополитичкој инерцији која се у стварности конкретизовала у виду тежњи да се заузму што боље просторне претпоставке за будућност. Кључне теоријске идеје пореклом из научне мисли победничког хладноратовског тора, било да су настале као концепцијски предлог за креирање и спровођење практичне планетарне супремације, било да су остале у координатама ригидног научног тумачења или предвиђања геополитичке формуле функционисања света у времену које долази – већином су као аксиомско полазиште имале: а) пропаст супарничког (совјетског) идеолошког, економског и војног блока, која ће дугорочно (трајно) маргинализовати Русију као велику силу; б) неприкосновену водећу улогу победничког (америчког) блока, који је наводно предодређен, једини способан и обавезан да успостави планетарну доминацију како би се тако установљеним ”новим светским поретком” (*Pax Americana*) спречили хаос и анархија хипотетичког ”беспоретка” који би настао ако би се ”Запад” (САД) одрекао самододељене мисије. У те поставке, мање или више, уграђене су и демографске компоненте, а неке од њих су чак и изразито демографско-геополитички конципиране. На другој страни, геополитички модели и геостратегијске конкретизације ”Истока” (руске, кинеске, индијске, исламске...) промовисали су мултиполарност не само као противтежу униполарности него и као ”природни поредак” реално физичкогеографски, демографски, културно, економски и политички разнолике планете.

Долазећи *fin de siecle* и нтелектуални изазов мотивисан том чињеницом, а још више општа дебата о ”end-izmu” (”крајизму”), која је уследила поводом једног предавања и чланка (1989), а потом и књиге (1992) *Френсиса Фукујаме о ”крају историје”*,¹¹ покренули су теоријска геополитичка моделовања света сутрашњице. Иако разрађена Фукујамина теза о ”крају историје” није ни нова ни оригинална,¹² а још мање је конзистентна геополитичка

---

¹¹ F. Fukuyama, **The End of History and the Last Man**, The Free Press, New York, 1992.

¹² Хегел је, на пример, после Наполеонове победе код Јене 1806. године, мислио да више нема препрека ширењу уређења на принципима слободе и једнакости, те да се, сходно томе, историја приближила своме крају.

литичка концепција, она је, као изузетно проницљива и научно утемељена анализа епохе која се завршавала, постала инспирација и полазиште за потоње геополитичке и геостратегијске моделе. Он је непогрешиво препознао да се тада (1989) нешто историјски фундаментално догађа, да је сумрак комунистичког концепта реалност, да се завршава биполарно сучељавање, да не стаје сâм феномен постојања две суперсиле, да долази до ”тектонског поремећаја” у хијерархији светске моћи и да се са крајем старог мора успоставити *нови* светски поредак. Све то поклопило се и са крајем XX века, тако да се прављење биланса, ”подвлачење црте” и ”затварање круга” готово постављало као императив. Фукујама је закључио да је тријумфално окончана дуготрајна идеолошка борба либерализма, раније са апсолутизмом, потом са нацизмом, бољшевиизмом и стаљинизмом, а на крају са реалсоцијализмом и модерним марксизмом. Дакле, XX век није приведен крају ”стапањем” капитализма и социјализма, како се компромисерски претпостављало, него надмоћном победом западног вредносног система и начина живота, модела потрошачког друштва, економског и политичког либерализма – једном речју, западне цивилизацијске парадигме, која би тако требало да постане универзална. Окончање идеолошке еволуције и идеолошке конфликтности као својеврсних покретача историје Фукујама је схватио као ”крај историје”, што би, сагласно томе, требало да значи да ће западна либерална демократија постати дефинитивни облик управљања и уређења људског друштва.¹³ Међутим, он тада није узимао у обзир да је свет знатно комплекснији и да ће догађања идеолошка сучељавања убрзо наследити етничке, верске, културно-цивилизацијске, расне и друге конфронтације. До изражаја ће све више долазити њихова геополитичка суштина и насилни манифестациони облици у виду ратова и тероризма.

Иако се следећа Фукујамина књига *Судар култура*¹⁴ може сврстати у економске студије, у њој аутор културно-цивилизацијским својствима настоји да прида велики значај у процесу структурирања економије. Он остаје доследан својој ранијој оријентацији и тези о тријумфу западног цивилизацијског концепта и ”вестернизацији” која ће неминовно захватити највећи део планете, али сматра да ће аутохтоне културе, као сложени системи историјског наслеђа, обичаја и вредности, учинити да се ”планетаризовани Запад” у различитим деловима света појављује у различитим модификацијама. Фукујама настоји да помири две наизглед непомирљиве ствари: прву, о економској глобализацији, и другу, о мирном суживоту

---

¹³ С. Бранковић, **Крај историје и нови светски поредак**, Војноисторијски гласник, 1–2, Војноисторијски институт, Београд, 1993, стр. 174.

¹⁴ Ф. Фукујама, **Судар култура**, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997. (Оригинал: Francis Fukuyama, **Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity**, Hamish Hamilton, London, 1995)

различитих култура и цивилизација. Он се не издваја из велике групације аутора који сматрају да је светска историја процес који води стварању једне глобалне цивилизације, која ће се одликовати универзалним економским, политичким, културним, религијским и другим вредностима и правилима понашања. Критичари ове концепције *историје у сингулару* тврде да претходна интерпретација занемарује елементарне емпиријске чињенице и геополитичку стварност (и прошлост). Према тим мишљењима у њеној основи налази се потреба да се интелектуално оправда и теоријски образложи империјална воља за моћ, тј. наводним универзализмом хуманистичких вредности прикривене су тежње ”Запада” да себи приушти и очува супериорнији статус. Заговорници *историје у плуралу* сматрају да светске цивилизације не само да не могу бити суштински измењене, дубље прожимане и амалгамисане деловањем процеса ”вестернизације” него се крећу чак у одвојеним правцима који онемогућују било каква битнија прожимања.¹⁵ Овакав приступ персонификује Семјуел Хантингтон и његова концепција ”сукоба цивилизација”, која у ствари представља критику Фукујаминог приступа.

Суштина Хантингтоновог модела је изразито демографско-геополитичка. Као што је крајем 80-их година XX века Фукујамина теза о крају историје изазвала планетарну интелектуалну полемику, тако је и половином 90-их година истог века Хантингтоново дијаметрално супротно виђење не само будућег механизма функционисања односа у свету него и његове просторне конкретизације – изазвало праву лавину реакција, слагања или неслагања, дискусија, па чак и неразумевања и страха. Своје идеје први пут је јавно изложио у предавању у оквиру Бредлијевог програма на америчком Предузетничком институту у Вашингтону крајем 1992. године, да би се оне средином 1993. године појавиле у облику научног чланка,¹⁶ а потом 1996. године и као научна књига.¹⁷ Глобални модел функционисања будућих (гео)политичких односа у постхладноратовском периоду Хантингтон заснива на мултицивилизацијској (и мултиполарној) матрици, сматрајући да се тако нешто догађа први пут у историји људског друштва. Крај идеолошких сучељавања Хантингтон не прихвата као крај сукоба уопште, већ суштину нових сукоба идентификује у антагонизму различитих култура и цивилизација.

Хантингтон издваја следеће важније савремене цивилизације: кинеску (синичку), јапанску, хинду, исламску, западну, латинскоамеричку, православну и (можда) афричку, док за будизам, због његове историјске

---

¹⁵ Исто, стр. 446–448.

¹⁶ S. P. Huntington, *The Clash of Civilizations?*, Foreign Affairs, Summer, 1993.

¹⁷ S. P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996. (Српско издање: Семјуел П. Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, ЦИД, Подгорица, 1998)

религијско-просторне дислоцираности и дисперзности, тврди да, иако је важна религија, није се конституисао као цивилизација (мада је картографски приказан).¹⁸ Не оспоравајући да *"...националне државе остају главни чиниоци у светским пословима"*,¹⁹ он поставља хипотезу да ће се оне груписати у седам или осам главних светских цивилизација, чије ће линије раздвајања у будућности постати борбене линије, а сукоб цивилизација ће доминирати глобалном политиком. Не искључујући могућност да ће трећи светски рат (ако до њега дође) бити општи рат између цивилизација, Хантингтон предвиђа да ће будућност света обележити читав низ међуцивилизацијских сукоба за превласт, економску и војну премоћ, те доминацију сопствених верских, политичких и културних вредности на макронивоу, али и велики број локалних ратова међу државама и народима у контактним културно-цивилизацијским зонама. Корен сукоба он препознаје у различитостима које постоје између конкретних цивилизација, и то у језику, култури, традицији, погледу на свет и другим вредностима, али најпре у религији која дефинише све остале различитости – од схватања личности и појединца, до односа према заједници, нацији, држави, свету... Тако настале супротности увек су произвеле несугласице, антагонизме и ратове, што је, даље, проузроковало унутарцивилизацијска хомогенизовања, затварања и још оштрија међуцивилизацијска сукобљавања.

Кључна Хантингтонова мисао јесте да ће културно-цивилизацијски идентитети пресудно утицати на формирање унутрашњих интеграционих модела, на једној страни, али и на међуцивилизацијске сукобе, ратове и дезинтеграционе процесе, на другој страни. Из тога проистиче следећи "сценарио":

– Неће доћи до универзализације и планетарне "вестернизације", већ ће глобална (гео)политика бити мултиполарна и мултицивилизацијска.

– Западна цивилизација ће губити своје позиције и моћ, а све више ће напредовати јапанска, кинеска, хинду и исламска цивилизација.

– Будући светски поредак засниваће се на поретку цивилизација, при чему ће се вишедимензионални токови одвијати углавном унутар сваке од њих појединачно, док ће се интеграција мањих земаља и народа догађати око народа и држава-језгара сваке од седам или осам светских цивилизација;

– Мондијалистичке аспирације западне цивилизације изазивају отпор других цивилизација (најпре исламске и кинеске), што се на регионалном и локалном нивоу манифестује у виду многобројних ратова за промене ранијих неадекватних граница.

---

¹⁸ С. П. Хантингтон, **Сукоб цивилизација** (карта 1.3), стр. 26–27.

¹⁹ Интересантно је да националну државу не сматрају историјски анахроним ни бројни други западни идеолози глобализације – П. Кенеди, Х. Кисинџер, З. Бжежински...

– САД ће бити најодговорније за опстанак западне цивилизације, и то једино ако прихвате да западни идентитет и западне друштвене вредности није могуће наметнути целој планети као универзалне, односно ако се помире са чињеницом да ће глобална (гео)политика будућности неминовно бити мултицивилизацијска.

Хантингтон констатује да је његов модел *сукоба цивилизација* у потпуном сагласју са предвиђањем ”гуруа” америчке (и светске) дипломатије Хенрија Кисинџера, који предвиђа да ће се међународни систем у XXI веку састојати од најмање шест значајнијих сила (САД, Европа, Кина, Јапан, Русија и вероватно Индија) и већег броја средњих и мањих земаља. Од тих шест сила, запажа Хантингтон, чак њих пет су водеће у различитим цивилизацијама, а бројне мање земље (углавном исламске) су глобално значајне због свог геополитичког и геостратегијског положаја, бројности и експлозивности популације, а нарочито због нафтног богатства. То ће се у локалним размерама конкретизовати у облику све израженије геополитичке ”употребе” етничитета као покретача верско-националних ратова. Као емпиријски доказ својих ставова и читавог модела Хантингтон анализира примере актуелних сукоба у свету (и у бившој СФРЈ), а нарочито оне између муслимана и немуслимана.

Очигледан успон муслимана у светским размерама, незауостављиво позиционирање ислама као центра моћи, све израженија кохезија (иначе хетерогеног) муслиманства у односима према немуслиманима, проналажење у исламу суштине живота и одговора на сва питања по формули ”*ислам је решење*” – Хантингтон дефинише као ”исламско ускрснуће”.²⁰ ”Ускрснуће” је свакако утемељено у духовно-религијској сфери, али његова практична покретачка снага јесте спектакуларна муслиманска демографска експанзија и енормни пораст младе популације, која је, по правилу, незадовољна стањем и сопственим статусом, сиромашна, подложна манипулацији и радикализму, револуционарна и спремна на борбу и рат. Стога Хантингтон, доследно се придржавајући своје концепције о сукобу цивилизација, а нарочито после 11. септембра 2001. године и њујоршко-вашингтонског *big bang*, савремено стање међународних и геополитичких односа дефинише као ”*доба муслиманских ратова*”. Они су заменили некадашња хладноратовска сучељавања блокова и држава, захватили су велики део света, и то највише контактну зону муслимана и не-муслимана (Филипини, Босна и Херцеговина, Кавказ, Судан, Нигерија, Индија, Косово и Метохија, Блиски исток...), подразумевајући све облике насиља (поли-

---

²⁰ Хантингтон инсистира да се ”ускрснуће” пише великим почетним словом због историјског значаја тог процеса који обухвата 1/5 човечанства и који се може мерити са америчком, француском или руском Револуцијом, које се такође пишу великим почетним словом.

тичке притиске и верско-национални екстремизам, герилске, грађанске и међу-државне ратове, а нарочито тероризам) и чине изразиту већину свих актуелних сукоба у свету и појединим његовим деловима.²¹ Муслиманска експлозивност, територијална експанзивност и оружана конкретизација планетарних стратегијских амбиција, која се тактички остварује у виду низа локалних сукоба са немуслиманима – има недвосмислену демографску и геополитичку димензију и она проистиче из глобалног демографско-геополитичког карактера концепције ”сукоба цивилизација”.

У последњој деценији XX века устоличење САД као једине глобалне силе и светског хегемона успостављало се интензивно и свеобухватно. Непосредна геополитичка и геостратегијска конкретизација тог униполарног ”новог светског поретка” заснивала се на постулатима класичних таласократских теоријских модела који су настали у окриљу англоамеричке научне мисли у другој половини XIX и током XX века. На размеђу између XX и XXI века ти модели нису били суштински промењени, већ су само прилагођени новим условима, реалностима и изазовима. Из такве матрице проистекла је средином 90-их година XX века концепција *Збигњева Бжежинског*, коју би било сасвим погрешно схватити само као академски бенигну и неутралну научну анализу једног геополитичког процеса и стварности која се убрзано трансформише. Ту се ради пре свега о типичном теоријском сценарију према коме ће бити креирани реални геостратегијски односи у будућности, тј. модел Бжежинског требало би поимати као ”начертаније” кога ће се придржавати глобални хегемон да би учврстио своју планетарну супремацију. Иако суштина геополитичких и геостратегијских поставки Бжежинског није демографска, демографским чиниоцима посвећена је веома велика пажња, нарочито када се анализирају они региони, државе и народи чији популациони потенцијали као чинилац моћи могу пресудно да допринесу угрожавању америчке доминације. Уопште изузев, читав приступ аутора има полазиште у ставу да је постхладноратовску светску доминацију и неприкосновену примарну позицију САД неопходно очувати и не дозволити да се појави озбиљан такмац или више њих који би (појединачно или заједно) ту хегемонију у блиској будућности угрозили. Не оспоравајући да ће супарници САД све више јачати, Бжежински тражи геополитичку и геостратегијску ”формулу” за заузимања што бољих позиција за парирање америчким противницима и за њихово што дуже држање на што већој дистанци.

Аналогно класицима геополитичке мисли, и он закључује да ће се главна битка за очување (стицање) глобалне премоћи и даље водити у Евро-

---

²¹ Према подацима Међународног института за стратегијске студије (IISS), од 32 војна сукоба који су вођени у 2000. години муслимани су учествовали чак у две трећине. Види: Д. Симић, *Наука о безбедности*, стр. 42 (Цитирано према: S. P. Huntington – *The Age of Muslim Wars*, ”Nesweek”, Special Davos Edition, December, 2001, стр. 8).

азији, коју симболички назива ”великом шаховском таблом”.²² Анализирајући историјско-геополитички значај овог ”мегаконтинента” (најпространија и најмногљуднија копнена маса на Земљи) за стицање светске премоћи, он је нагласио фазу ”Хладног рата”, за време кога се кључно сучељавање одвијало на ободу Евроазије, где је таласократска Америка успела да против телурократског совјетско-кинског блока успостави три мостобрана, тј. ”три централна стратешка фронта”: у Западној и централној Европи (”Гвоздена завеса”), на Далеком истоку (Јапан, Јужна Кореја, Тајван, Филипини, Вијетнам) и у централној Азији (Персијски залив, Авганистан, Пакистан). Посредством тих блокова онемогућено је не само да аутохтоне ”силе копна” владају Евроазијом (следствено томе – и Африком) као ”Светским острвом” (Мекиндер), него и да угрозе неприкосновеност САД у океанским басенима Пацифика, Атлантика и Индика, који у ствари представљају акваторијске посреднике за америчку инфилтрацију у готово све крајеве планете. Из тих америчких геополитичких и геостратегијских аквизиција стечених у Другом светском рату и ”Хладном рату” проистекле су кључне претпоставке постбиполарне ”игре” на ”великој шаховској табли”.

Будући да сада, први пут у историји, једна неевроазијска сила доминира Евроазијом као континентом, који је не само највећи него се налази и у геополитичком средишту планете и унутар кога (на западној и источној периферији) се налазе два од три економски најпродуктивнија региона у свету, Бжежински закључује да за САД задржавање позиције ”центра”, тј. избегавање да се поново нађу на глобалној ”периферији”, непосредно зависи од тога колико ће се дуго и ефикасно њен примат у Евроазији одржати. Да би то привремено стање, тобоже не само ”за добробит Америке, већ много више за светски мир”,²³ трајало што дуже, Бжежински сматра да САД морају да се одсудно ангажују у ”игри” на ”евроазијској шаховској табли”, где се налази већина економски, политички и војно најдинамичнијих држава²⁴ којима је неопходно парирати и спутати их у било

---

²² З. Бжежински, **Велика шаховска табла**, Друго издање, ЦИД, Подгорица; Романов, Бања Лука, 2001. (Наслов оригинала: Z. Brzezinski, **The Grand Chessboard – American Primacy and Its Geostrategic Imperatives**, Basic Books, Harper Collins Inc, New York, 1997).

²³ Исто, стр. 33.

²⁴ После САД, чији ће војни буџет у 2004. години износити преко 400 милијарди USD, а 2007. године је планирано да порасте на 470 милијарди USD, следећих шест највећих потрошача војне опреме налази се у Евроазији. Управо Бжежински у свом делу (стр. 36) констатује да све познате (изузев једне) и све прикривене (изузев једне) нуклеарне силе су, такође, из Евроазије, те да оне могу да доведу у питање амерички примат на том геополитички кључном континенту. Права срећа за САД, како запажа овај аутор, јесте њихова нејединственост унутар тако великог простора.

каким неоимперијалним и глобалним амбицијама. Сходно томе, он свој концепт заснива на издвајању четири "велика простора" који чине "евроазијску шаховску таблу", унутар којих се налазе "главни играчи". Средишњи простор је највећи (Русија), а његови географски обриси и глобални геополитички значај могу се сматрати аналогним са Мекиндеровим "Heartlandom". Он је окружен Западним (апроксимативно: ванруска Европа), Јужним (западна, централна и делимично јужна Азија) и Источним простором (Далеки Исток и Индокина), чије су кохезионе осовине, *de facto*, три наведена стратешка фронта из доба "Хладног рата". Примат САД директно је условљен задржавањем контроле управо у њима, и то путем постојећег система војних база, непосредног војног ангажовања у индукованим "сукобима ниског интензитета", политичког арбитражања и одржавања стања латентне разједињености, те глобално неприкосновеном војном силом и утицајем у међународним политичким односима и институцијама светског поретка. Опасност се идентификује не само у свеколиком војно-стратешком, политичком и економском противамеричком супарништву тих простора, него и у њиховим надмоћним и даље растућим демографским потенцијалима.

Евроазијске геостратешке препоруке за очување глобалне хегемоније САД су крајње експлицитне, те исказане "античком терминологијом" (израз Бжежинског) садрже три императива империјалне активности: 1) спречити завере и очувати безбедносну зависност међу вазалима; 2) одржавати зависне територије покорним и заштићеним; 3) не дозволити да се варвари удруже. То захтева америчко ангажовање око конкретних држава које својим моћима (и демографским) представљају потенцијалну опасност, а које Бжежински хијерархијски сврстава у: а) *геостратешке играче* и б) *геополитичке стожере*. Активне геостратешке играче види у оним земљама које имају моћи и амбиција да свој утицај спроведу и ван сопствених граница, и то тако да својом величином, демографским потенцијалима, економским експанзионизмом и идеолошким или религиозним месијанством могу постићи регионалну доминацију, па чак и глобалне позиције. Ипак, упркос наведеним атрибутима које поседују, нису све земље стратешки играчи. Бжежински издваја минимум пет актуелних кључних стратешких играча – Француску, Немачку, Русију, Кину и Индију (Велику Британију, Јапан и Индонезију сматра несумњиво значајним државама, али не и активним играчима). Статус геополитичких стожера имају државе чији значај не проистиче из њихове моћи и геополитичких амбиција, него из специфичног положаја важног за геостратешке играче. "Најчешће се геополитички стожери одређују на основу географије, која им у појединим случајевима даје посебну улогу или због омогућавања приступа важним областима или због одбијања приступа ресурсима значајним играчима".²⁵

---

²⁵ З. Бжежински, *Велика шаховска табла*, стр. 42.

Према концепцији З. Бжежинског постоји исто тако пет несумњивих геополитичких стожера. То су: Украјина, Азербејџан, Јужна Кореја, Турска и Иран (Турска и Иран имају неке важне одлике чак и геостратешких играча).

Позиционирањем држава играча и држава стожера у велики ”Средишњи”, ”Западни”, ”Јужни” и ”Источни простор”, који формирају ”Евроазијску шаховску таблу”, њихов значај за дугорочно одржавање глобалне америчке доминације постаје јаснији и препознатљивији. Бжежински сугерише да то упућује на пет крупних изазова на евроазијском суперконтиненту, који неминовно очекују амерички теоријски и практични геополитички ангажман: а) какве перспективе Европе су у америчком интересу; б) каква би требало да буде будућа Русија, а да поново не постане глобални амерички такмац; в) каква је америчка мисија потребна у централној Азији (углавном бивше совјетске муслиманске републике), где се већ помала узаврели ”евроазијски Балкан”; г) како спутавати и усмеравати развој Кине, тако да се њене амбиције зауставе на регионалном нивоу (на Далеком истоку, у Индокини и делимично у јужној и централној Азији), а никако не угрозе америчка упоришта глобалне моћи – Пацифик и Јапан; д) какве америчке акције су потребне да би се онемогућиле евентуалне евроазијске коалиције, какве коалиције су најопасније по америчке интересе, како ће оне утицати на неминовно опадање и постепено нестајање америчког глобалног вођства, те ”*шта ће Америка завештати свету као наслеђе свога примата*”, јер је мало вероватно, како будућност види Бжежински, да ће било која појединачна држава моћи да понови садашњу глобалну америчку супремацију.

Сходно својој концепцији, очекиваном распореду моћи и кључним претпостављеним изазовима, Бжежински предлаже превентивну *геостратегију за Евроазију*,²⁶ где важно место има њена политичко-територијална (пре)композиција и формирање неколико великих целина – на западу би била атлантистичка Европа (до западних граница Русије, укључујући Турску, Закавказје, па и руски излаз на Црно море); велика Кина би обухватала простор од Аралског језера и Авганистана на западу, закључно са Корејским полуострвом и руским Приморским крајем (Владивосток) на истоку, те Индокином и деловима Индонезије на југоистоку; САД би задржавањем Јапана у својој интересној зони сачувале не само своју далекоисточну партиципацију, него и апсолутни примат на Пацифику као будућем *глобалном Медитерану*.²⁷ Своју

²⁶ Z. Brzezinski, *Geostrategy for Euroasia*, Foreign Affairs, Sept/Oct., 1997.

²⁷ Пацифик је океан чије источноазијско и северноамеричко приобаље (”фасада”) има динамичан развој и све изразитију концентрацију становништва, великих градова, саобраћајница, привреде, нових технологија, оригиналних идеја, културно-цивилизацијских токова... Његово пространство неће у будућности бити сметња да стекне статус *глобалног Медитерана*, тј. да у вишевековној еволуцији цивилизација преузме улогу *првог* (прави, евроазијско-афрички Медитеран) и *другог* (Атлантски океан као европско-амерички Медитеран), те постане *трећи Медитеран* (америчко-азијски).

(и америчку) опседнутост Русијом као ”Средишњим простором” ”Евроазијске шаховске табле” и највећом потенцијалном опасношћу по америчке интересе, те страх од њеног евентуално брзог опоравка и поновних империјалних амбиција, које би је промовисале у глобалну силу, Бжежински показује и својим предлогом да се она превентивно, тобоже за добробит целог света, па и саме Русије, ”на време” (док је још немоћна) подели и конституише као конфедерализована Русија, чија три дела – Русија (западно од Урала), Сибирија и Далекоисточна Република – у ствари, не би ни чинили целовиту државу.

Уместо закључка

Спознаја да је садашње униполарно устројство света пролазно, временски орочено и привремено током прелазног периода од окончања хладноратовског биполаризма до неумитно долазећег мултиполаризма – постала је доминантна не само у америчкој него и у читавој западној геополитичкој мисли. Тријумфализам проузрокован победом над ”руском опасношћу” убрзо је замењен рационалним анализама геополитичке стварности и теоријски уобличеним предвиђањима да ће у будућности неминовно доћи до опадања, али не и потпуног нестанка америчке (све)моћи. Снажење нових полова моћи све више ће утицати ограничавајуће на америчку планетарну доминацију. Англоамеричка геополитичка мисао већином идентификује још два средишта глобалне моћи (Европа и Јапан), који ће, заједно са трећим (САД), формирати три велике зоне утицаја (које подсећају на Хаусхоферове панобласти).²⁸ Упадљиво се избегава да у том *тријадном систему* своје неспорно заслужено место добију Русија, Кина, можда Индија, земље исламског света... Стога су разумљиве реакције геополитичких теоретичара из ових територијално пространих, многољудних, војно и економски снажних земаља.

После извесне конфузије у вези са стратешком геополитичком оријентацијом земље, у постсовјетској Русији је првобитну некритичку и помодарску западно-атлантистичку опцију, на једној страни, и потоњу изолационистичку самодовољну руско-словенофилску концепцију, на другој страни, успела да потисне идеја евроазијства. Она није остала само на нивоу Свенародног покрета ”Евроазија”, који се програмски залаже за елиминисање свеколиког америчког империјалног уплива у ”мегаконтинент” (нарочито у његово средиште) и успостављање стратешких партнерских веза Русије са Кином и исламом, него се теоријско-геополитички исказала *полицентричним моделом (Александар Дугин)* глобалног устројства, према

---

²⁸ J. Agnew, S. Corbridge, **Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy**, Routledge, London, 1995. (цитирано према: М. Грчић, **Политичка географија**, стр. 64–65).

коме ће европска, руска и далекоисточно-аустралијска област бити стратешки супарник и равнотежа америчкој моћи (америчка панобласт на челу са САД). Слична овој јесте концепција такође руског порекла (*Виктор Мињин*) о *три центра* – Запад (САД са Израелом и Европа са Великом Британијом), Русија (ЗНД, укључујући и муслимански свет) и Кина (заједно са југоисточном Азијом). Као кључни центар моћи у будућности апострофирана је Кина, за коју се констатује да *није (само) земља, него и древна цивилизација, посебан свет са посебним типом свести који не личи ни на један други*. Она се још увек држи у стратешки осмишљеној позицији пасивизоване силе, али захваљујући готово свим показатељима (посебно демографским, у квалитативном и квантитативном смислу) систематски гради позицију када ће услед "истражености" остала два центра (посебно америчког) преузети глобални примат и изградити један потпуно оригиналан *Нови кинески ("жути") поредак*.

Кинеско ступање на глобалну геополитичку и геостратегијску сцену као велике силе утемељено је у њеној територијалној величини, положају на евроазијском Далеком истоку, динамичном економском развоју, специфичном цивилизацијском идентитету и традицији, колективним радним и организационим способностима, ефикасном моделу функционисања друштва, брзом научно-технолошком напретку, импозантној војној сили и све израженијој међународнополитичкој моћи, која се непосредно доказала мирном (ре)интеграцијом Хонг Конга (1997) и Макаа (1999). Ипак, пресудно важан чинилац кинеске моћи јесу њени демографски потенцијали који, иако спутани изразито рестриктивном популационом политиком, и даље расту. Данас, заједно са Индијом (1,1 милијарда становника, површина 3,29 милиона km^2), Кина је у тзв. *клубу милијарда* (1,3 милијарде становника, површина 9,56 милиона km^2). Запањујуће брз темпо индустријализације проузроковао је такав трансфер становништва на релацији селоград и темпо урбанизације да сада у Кини има 75 градова са преко 500.000 становника, од којих чак 34 има преко 1 милион житеља. У урбаном систему издваја се "развојни четвороугао" Кине – мегалополиси Шангај (17 милиона становника), Пекинг (14 милиона), Тјенцин (10 милиона) и Чунгкинг у провинцији Сечуан као највећи град, урбана агломерација на свету (31 милион становника и 85.000 km^2 површине). Сходно овим чињеницама веома је важно питање јесте како кинеска геополитичка мисао пројектује будућност глобалног поретка. Једно од карактеристичних виђења заснива се на концепцији *четири силе и једна суперсила* (*Чу Мухунг*). Уважавајући моћ САД, која ће се према већини параметара и даље задржати, та земља ће са позицијом *суперсиле* остати на врху. Са остале четири земље, које ће имати статус *силе* (Јапан, Кина, Русија и Европа), биће повезана у систем "четири троугла": 1) САД – Јапан – Кина; 2) САД – Кина – Русија; 3) САД – Европа – Јапан и 4) САД – Русија – Европа.

Међу савременим геополитичким и геостратегијским теоретичарима очигледно постоји сагласје да ће предстојећи модел глобалних односа бити мултиполаран, те ће његову суштину, уз расположиве територијалне габарите, природне ресурсе, економску, војну и пропагандну моћ, диктирати и демографски потенцијали појединачних земаља или група земаља. Стога се потпуно оправдано потенцира будући значај многољудне Кине и Индије, па и Европске Уније, САД, Русије... Али заборавља се улога исламског света (од 6,5 милијарди становника света 1,24 милијарде или 19,2% су муслимани), који брзим темпом са маргине глобалних геополитичких односа заузима једно од примарних места. *Блоковска структура света*,²⁹ која ће се формирати почетком XXI века, свакако ће у свом саставу имати и овај планетарно важан чинилац, који просторно партиципира управо у геополитички најважнијем средишњем и јужном делу Евроазије (Мекиндеровог *Светског острва*) – од Индонезије, Брунеја и јужних филипинских острва, до Цазинске Крајине и квартава великих градова у Европи, на једној страни, афричких обала Средоземља, Атлантског и Индијског океана, на другој страни, те кинеског Синкјанга, јужног обода Сибира, Кавказа и северних делова Прикаспијаске низије, на трећој страни. Тај ”блок” *Исламске Афро-Азије*, с обзиром на своју централну позицију, енергетско богатство, концентрацију капитала, демографску експлозивност, религијску и геополитичку експанзивност, неће само примати, већ ће наметати сопствене утицаје и интересе према осталим ”блоковима” – *Америци*, *Евро-Русији*, *”црној” Африци*, *југоисточној Азији са Аустралијом*, па чак и према шестом и због својих богатстава важном (иако ненастањеном) ”блоку” – *Антарктику*. ”Блок” исламска Афро-Азија постаће један од главних актера глобалне ”шаховске табле”, упркос настојањима осталих ”играча” да га и даље (нео)колонијалистички стереотипно третирају не као субјекат, већ као објекат у расподели планетарне моћи.

Milomir Stepić

DEMOGRAPHIC ELEMENTS OF THE KEY GEO POLITICAL THEORIES

Summary

Population is an important element of the causal relationship between geographical and political phenomena, which have its scientific goal in geo – policy. Demographic elements used to have an important place in the ”pre – geo political” ideas.

---

²⁹ М. Степић, *Будућа блоковска структура света*, Економика, год. XXXIII, бр. 1/2, ИП Економика, Београд, 1997, стр. 37–41.

Starting from the human sacred/geographical ideas and processes in nature, followed by the pre antic, and antic, post antic and middle – aged understandings of the role of population which it would have in the casual relations in the space (geography) and politics (states), till the theoretical introduction of the new sciences – geography, anthropogeography and political geography, in the period of the 19th century.

The inheritance of the physical – geographical determination have transferred to classical and early geo-policy from the very beginning of its formation at the end of the 19th and beginning of the 20th century (*Kjellen*) and the first theoretical models (*Mackindre*), to be, by means of the German Nazi geo – politics (*Haushofer*) converted through the scientific doctrine into an evil practice. This misuse had a demographic dimension, seen through discrimination, banishment, and multi – million victims. Since then geo – policy has very unfavorable status. Nevertheless, the world of geo policy has not vanished, and the geo – policy as the discipline in the science has gradually been rehabilitated by the numerous new theoretical approaches and models (*Spykman, Kennon, Deutch, Cohen ...*).

After the "Cold War", re-affirmed political thought contains more and more demography. World population increases rapidly, while the regional demographic processes have justly become subjects of geo – political observations. Population becomes crucially important part of the "powerful" element, and eventually became the core of the geo-political concept. (*Huntington*). Even in the one polar patterns, of the future global geopolitical and geo strategic relations, which are made on the concepts of the principles of the classic geo policy (*Brzezinski*), highly populated states and regions are treated in the context of the potential world division of power, the states which can make vulnerable the only contemporary super power. Even more, the concept of creating and functioning of the world upon the principals of multi polarity are based on the respect not only of the military power, economy, and political power, but also on the number of population one country has (China, India ...) or on the religious and civilization power (Islam) which the country possesses.